

תהליך ההתבגרות בספרות הגאונים

ירחמיאל ברודי

ספר הבגרות לרב שמואל בן חפני גאון וספר השנים לרב יהודה הכהן ראש הסדר. ההדרת הנוסח, המבואות וההערות, מידי תרצה מיטשם [Tirzah Z. Meacham] לבית יורה; תרגמה מן המקור הערבי מרים פרנקל; בית ההוצאה של "יד הרב נסים", ירושלים תשנ"ט. 288 עמודים.

במרכזו של הספר שלפנינו עומד פרסום חיבורו של רב שמואל בן חפני גאון (להלן: רשב"ח), "כתאב אלבלוג' ואלאדראך", או "ספר הבגרות", העוסק במעמדם ההלכתי של זכרים ונקבות הנמצאים בשלבים שונים של תהליך התבגרותם הפיזית. רובו המכריע של החיבור מצוי בקטע גניזה מקיף וידוע, השמור באוסף פירקוביץ בפטרבורג, ומקצתו בכמה קטעים מקבילים, השמורים באוספים אחרים של קטעי הגניזה. במהלך עבודתה על הספר, וחפזושה אחר שרידים נוספים ממנו, מצאה מיטשם קטעים השייכים לחיבור אחר המוקדש לאותם תחומים שבהם עוסק ספרו של רשב"ח, חיבור שאותו היא מזהה במידה רבה של סבירות עם ספר המיוחס במספר רשימות ספרים לרב יהודה הכהן ראש הסדר, אחיו של הגאון הארץ־ישראלי, שפעל במצרים במחצית השנייה של המאה ה־10 לספירה (עמ' 192–194) – אף שרידים אלה מתפרסמים בדרך זה. מלבד פירסום שרידיהם של שני החיבורים, בליווי מנגנון (אפראט) של שינוי נוסח, תרגום עברי, הערות והקדמות קצרות וממוקדות, כלולות בספר שתי חטיבות גדולות: מבוא ארוך הקרוי "מקטנות לבגרות", והמחולק לאחד־עשר פרקים (עמ' 11–70), ואוסף של חמישים ואחד (!) נספחים, ובהם מועתקים מקורות מספרות הגאונים (ומן הספרות הגובלת בה) העוסקים בנושאים הנידונים בשני החיבורים שבמרכז הספר (עמ' 239–286). בדברים דלהלן אתייחס בעיקר לגרעין הספר.¹

מרבית המקורות המתפרסמים מבוססים על נוסחים בודדים – אין קטעים חופפים בין השרידים של "ספר השנים", ואילו לגבי ספר הבגרות קיימת חפיפה בין שתי העתקות לאורך כמחצית החיבור. במקומות האלה יצרה המתרגמת נוסח אקלקטי (עמ' 71), ואין סימון בגוף החיבור לסטיות מנוסח כ"י פירקוביץ, המונח בבסיס המהדורה, אלא במנגנון שינוי הנוסח בלבד. לעומת זאת, המהדירה נהגה לציין בפנים את המקומות המעטים שבהם הוחלט לסטות מנוסח כתבי היד על פי שיקול

¹ כמה מן הפרקים במבוא, כגון פרק ד', המוקדש לענייני רפואה, רלבנטיים יותר לספרות חז"ל מאשר לספרות הגאונים. פרק ז', "מיאון מחמת אפוטרופוסות מוטעית", מנסה לערוך השוואה בין הלכה אחת בחיבורו של רשב"ח, המסבירה באילו נסיבות יכולה אישה לבטל את נישואיה על ידי "מיאון", ובין הלכה מוסלמית, אך נראה לי ברור שהכוונה למקרה שאת הבת השיאו אמה או אחיה ולא אביה (ואין רשב"ח משתמש בביטוי "לא ראוי" שהמחברת שמה בפיו בעמ' 43). פרק ח' מונה "היחס של רשב"ח בספר הבגרות לחיבורי הגאונים", אך הוא עוסק בעיקר בהבדלים בסידור החומר בין ספרו של רשב"ח, המסודר לפי עניינים ונושאים, ובין המצוי בכתבים אחרים של הגאונים ובני זמנם, המסודרים לפי עקרונות אחרים; הפירוט הרב בסעיף זה נראה לי מיותר. אף הדגש המושם על השפעת הסביבה המוסלמית בפרק האחרון של המבוא נראה לי מוגזם.

הדעת, ללא תמיכה ממקור מקביל.² בדיקות מדגמיות שערךתי הראו שההעתקה זהירה ומדויקת בדרך כלל, מלבד הסימנים הדיאקריטיים למיניהם (בניגוד לאמור בעמ' 85), אך יש גם שגיאות: למשל, בעמ' 140 שורה 86 צריך לומר "יתזוג" במקום "יתגח"; בעמ' 176 שורה 64 צריך לומר "אם" במקום "אבו"; בעמ' 214 שורה 15 צריך לומר "אן ינקל" במקום "אל נקל", ובשורה 35 שם צריך לומר "אנה" במקום "אנא"; ובעמ' 236 שורה 93 צריך ככל הנראה לומר "יגב" במקום "יום". במקום אחד (עמ' 124 שורה 363) הודפס בטעות התרגום העברי במקום המקור הערבי (השוו שינויי הנוסח על אתר).

ההכרעות בין נוסחים מקבילים לא תמיד משכנעות. כך, למשל, נראה לי שאין צורך בהוספת "הו קול" בעמ' 122 שורות 336, 338, או בהוספת "פי דרך" בעמ' 146 שורה 142, אם כי הוספות אלו אינן מפריעות מבחינה עניינית. לעומת זאת, נראה לי שהמהדירה והמתרגמת עברו בשתיקה על מקומות לא מעטים שבהם הנוסח שבכתבי היד משובש ומטעה. אציין כמה דוגמאות שנראות לי כמעט ודאיות, ואפשר להוסיף עליהן כהנה וכהנה דוגמאות מסופקות: בעמ' 140 שורה 71 יש להוסיף את המילה "יבעול" אחרי "לכשיגדיל";³ בעמ' 142 שורה 94 צריך לומר "תנבת" במקום "תזוגת"; בעמ' 148 שורה 152 צריך לומר "אבנה" במקום "אנבאת" [בכתב יד מקביל כתוב "אבות"]; בעמ' 160 שורה 103 יש למחוק כנראה את המילה "ולגירה", מתוך הנחה שנוספה באשגרה.

המהדירה מודה שמאמציה ללמוד את השפה הערבית "לא הוכתרו בהצלחה מספקת כדי לתרגם ספר שלם", ולכן מלאכת התרגום הוטלה על מרים פרנקל, שעבדה תוך התייעצות מתמדת ושיתוף פעולה הדוק עימה (עמ' 71). לדעת, שיטת עבודה כזו, שהיתה מקובלת לפני שבעים שנה, אינה מוצדקת היום, וסביר להניח שחלוקת התפקידים הזאת מסבירה את רוב השיבושים בתרגום שיצינו להלן, אשר היו נמנעים אילו הוכן התרגום בידי אדם השולט היטב אף בתכנים הייחודיים של הספרות ההלכתית. לא אתעכב על דקויות או על עניינים של טעם, אלא על מקומות שבהם ברור לי כי התרגום מחטיא את כוונת המחברים וכי יש בו כדי להטעות את הקורא. אפתח בדוגמה אחת של תופעה הקיימת אף במקומות אחרים: תרגום שהוא נכון

2 ראו עמ' 84-85. בסוף עמ' 84 מובאת רשימה של עשרה מקומות כאלה [שלושה ממראי המקום משובשים]; במקום אחד (עמ' 142 שורה 91) לא בוצע התיקון בטקסט אלא בתרגום בלבד, ובמקום אחר (עמ' 170 שורה 410) נעשה תיקון שלא צוין בפנים אלא במנגנון. אין עקיבות בנוגע להשלמת הטקסט כאשר כתב היד לקוי: המתרגמת השלימה ליקויים מסוימים במקור הערבי, אך השאירה מקומות אחרים, שניתן להשלים בקלות, ללא תקנה. לדוגמה, יש להשלים: ויסת(נכרה) בעמ' 214 שורה 36 [ראו עמ' 216 שורה 42], מן [אלגז] בעמ' 216 שורה 2, אל(ה)ם בעמ' 218 שורה 43, [אלאול] בעמ' 220 שורה 46. לעומת זאת, ברוב המקומות אין השלמות למובאות בעברית ובארמית שבמקור הערבי, אלא בתרגום בלבד [ואלה שגויות לעיתים, כגון ההשלמה "[משמ]א דראבא" במקום "[וה]א דראבא" בעמ' 199 שורה 5]. יש גם להצטער על כך שאין הבחנה בתרגום בין תרגומי השלמות ובין הוספות פרשניות: שני סוגי ההוספות מובאים בסוגריים מרובעים, ואין הקורא את התרגום יכול לדעת אם מילים שנוספו בסוגריים כאלה משקפות את הבנת המתרגמת או את השערתה לגבי השלמת נוסח לקוי.

3 בניגוד להערת המהדירה על אתר, המניחה שגירסת רשב"ח היתה שונה בנקודה זו מן הגרסה שבעדי הנוסח הישירים של בבלי נדה מה ע"ב. הנוסח שלפנינו, ללא מילה זו, חסרת היגיון פנימי, והצורך בבעילה לאחר שיגדיל מוכרת בפראפרזה הסמוכה, הערבית, של המחבר, לפני הבאת הקטע, בעמ' 138 ו 139) שורה 65.

מבחינה מילונאית, אך אינו מתחשב במשמעות המיוחדת של מילים מסוימות בהקשר הנתון. בדרך כלל יש לתרגם את המילה "יגח" במילה העברית "יִתְּר", או בצורה חופשית קצת יותר, "מותר", ואת "לא יגוז" יש לתרגם "אסור". אולם מחברים לא מעטים, וביניהם רשב"ח, השתמשו במילים אלה אף לציין "תקף" או "חסר תוקף", כלומר כאשר אין מדובר על כך שמותר או אסור לפלוגי לעשות פעולה מסוימת, אלא על כך שפעולה כזאת תהיה בעלת תוקף משפטי או משוללת תוקף כזה. לעתים השכילה המתרגמת לעמוד על כך (למשל בעמ' 141 שורה 78), אך לעתים קרובות יותר תרגמה על פי השיגרה, "מותר", "אסור" וכדומה (ספרתי שמונה היקרויות באותו עמוד עצמו).

במקומות אחרים הסטייה מכוונת המחברים גדולה עוד יותר, ואסתפק בדוגמאות מובהקות. בעמ' 109 שורה 202 יש לתרגם "היו שני מאמרי רבא סותרים (זה את זה)". בעמ' 123 שורות 333-334 יש לתרגם "שיילקח זרע מן הצמחים ויושם באדמה, וישתין עליו מי שמצבו כך". בעמ' 125 שורה 15 ובעמ' 127 שורה 17 יש לתרגם "הוצאת זרע" ולא "ירידת (האשכים)".⁴ בעמ' 135 שורות 19-22 יש לתרגם בערך "...הרי הוא מיוחד לאותם דברים שרק לנשים מותר לראות אותם (או להתבונן בהם)". אולם אלה מן הנשים שמותר לגברים לראות... מותר להם לבדוק אותן, כפי שנסביר להלן" (ראו סוף עמ' 136-137). בעמ' 165 שורות 346-352 יש לתרגם "ובאשר להשלמת (מנין) התפילה וברכת המזון... להשלים את (מנין) התפילה ואת (מנין) ברכת המזון". בעמ' 177 שורה 64 יש לתרגם "שהוא מעביר את רכוש האם...".⁵ בעמ' 203 שורות 42-43 יש לתרגם בערך "...כי מן הדברים הברורים (או המוסכמים" וכדומה)⁶ שאין קטן מעיד, (ואילו) לדברך הרי הוא מעיד⁷ לגבי מה שמכירתו תקפה בו". בעמ' 215 שורות 23-25 יש לתרגם "...משום ש] אפילו⁸ אם היה בוגר לא היה חייב בצום, על אחת כמה וכמה אם (מצבו) הוא...". בעמ' 237 שורות 96-99 יש לתרגם "הרי האומר כדברי ר' מאיר יחשוב שכבר גילה את דברי ר' מאיר מצויים בפועל, אף שלדעת רבנן לא ייתכן הדבר כי זה בגדר הבלתי אפשרי, ויאמר (מי שסבור כמותם) שאכן קדם (הסימן) התחתון, שהוא צמיחת השיער, לפני העליון, ונשר". ושם, שורות 109-113 יש לתרגם "...כאילו אמרו: כבר הסקת מהיקש האשה לאיש שדי לה בסימן אחד... (אולם) מנין תסיק שהוא התחתון ולא העליון? אני אומר שהוא אחד כמו שאמרת, אלא שאין זה משנה איזה מהם נמצא...".

ההערות של המהדירה מתמקדות ברובן המכריע בהצבעה על מקורות חז"ל המצוטטים בחיבורים, בהשוואת פרטי נוסחיהם, ובציון פסיקות דומות אצל מחברים אחרים, הן בתקופת הגאונים והן בתקופות מאוחרות יותר. ברוב המקומות הדברים

4 משמעות זו של הפועל "חל" מתועדת היטב, ואילו התרגום המוצע בספר אינו מבוסס מבחינה מילונאית, כפי שהמתרגמת מציינת (עמ' 26 ו, בסוף ההערה הנמשכת מן העמוד הקודם), והוא אף מופך מבחינה עניינית (ראו שם, ובהרחבה בעמ' 31).

5 כך הנוסח הנכון, ראו לעיל. אולם אף ללא התיקון, התרגום המוצע למקום זה בלתי אפשרי – ראו שם. אמנם לא מצאתי משמעות זו של "ממלוס" רשומה במילונים, אך היא עולה בבידור מן ההקשר, והמרחק הסמנטי בינה ובין המשמעות הבסיסית של השורש, "להחליק", אינו גדול.

7 במקום זה מובא בטקסט נוסח כפול, "או הדא ישעד יגח שהאדתה". המילים "יגח שהאדתה" רשומות בגליון כתב היד, כפי שצוין במנגנון השינויים על אתר, ומסתבר שהן נועדו להחליף את "או הדא ישעד" (צריך כנראה לומר: או הו ישעד).

8 בסוף שורה 23 יש לקרוא "ולוי" (האות האחרונה, שהועתקה כלי, יכולה להיקרא גם ו'), כמילה נפרדת.

אכן פשוטים באופן יחסי ואין צורך בהעמקה מיוחדת, אולם ברוב המקומות שבהם מתבקש דיון מעמיק יותר, ההערות מאנזבות.⁹ במקומות לא מעטים נראים דברי רשב"ח תמוהים על פניהם, והייתי מצפה מכל מהדיר שינסה ליישב אותם ולהסביר את שיטותיו של הגאון, או לכל הפחות שיצביע על הקושי שבדבריו, אך אין לכך זכר במהדורה שלפנינו.

והרי מספר דוגמאות. בעמ' 106-107 שורות 163-170 נראה שהמחבר משתדל לפסוק על פי כל שלוש הדעות המובאות בברייתא, במקום להכריע במחלוקת הקיימת לכאורה בין שלושת החכמים. דברי רשב"ח בעמ' 110-111 על הגבלת דברי רבא תמוהים: לכאורה משתמע שיש הבדל להלכה בין מקרה שבו נערכה בדיקה של סימני בגרות ובין מקרה "סתמי", שבו לא נערכה בדיקה כזו, אך למעשה נקבע שבשני המקרים אין הבת יכולה למאן.¹⁰ בעמ' 120-121 עולה לכאורה מדברי רשב"ח שאין הבדל בין "התכונה הג" ובין "התכונה הד" הרשומה מיד לאחריה. בעמ' 122-123 שורה 351 (ואילך) מוצע פירוש תמוה לקריטריון "כל שאין לה שיפולי מעים כנשים". בעמ' 146-147 שורות 145-148 מובא קטע תלמודי על מנת להוכיח שאין הלכה כד' יהודה, אך במקרה שעליו מסופר היה מרכיב נוסף האמור לשנות את הפסיקה: "ואף על גב דנבעלה". בעמ' 150-151 יש לכאורה סתירה בין שורות 167-175 ובין שורות 176-180, וצריך עיון. ובכלל, נותרה עבודה רבה למי שיבקש ללמוד את החיבור הזה לעומקו, ולעמוד על דרכו של רשב"ח בפרשנות ובפסיקה.

העברית של המהדירה עילגת למדי, ותמוה הדבר שאף אחד מן הגורמים המעורבים בהוצאתו לאור של הספר לא ראה לנכון למסור אותו לעורך לשוני. אף מלאכת ההגהה נעשתה בצורה רשלנית, ומלבד קטנות כגון שגיאות כתיב, סוגריים חסרים וכדומה, נותרו טעויות מביכות ומרגיזות ממש, כגון הפניות שגויות ממקום למקום בספר¹¹ או כותרת רצה שנוספה בטעות לעמ' 207-215.

לסיכום, אנו חייבים תודה למהדירה על שהוציאה מקורות אלה לרשות הרבים בהעתקה מדויקת למדי, ולמתרגמת על שצירפה להם תרגום סביר לעברית, אולם יש לקוות שמכאן ולהבא יימסר הטיפול במקורות כאלה לידי אנשים המעורים היטב בתורת הגאונים.

9 יש גם הערות יפות פה ושם, כגון ההערות לשורות 361-362 בעמ' 167 ולשורות 10-15 בעמ' 182. בהמשך קטע זה מתעוררות בעיות נוספות, בעקבות קביעתו המפתיעה של רשב"ח שהמילים "אילא לעולם דלא בדקו" מתייחסות דווקא לדברי רב פפא, שאמר "אין חוששין", ולא לדברי רב כהנא שאמר "חוששין שמא נישרו". לכאורה ברור שדברים אלה מתייחסים לדברי רבא, ומלבד זאת קשה להבין את הטיעון שלא ייתכן לומר "חוששין שמא נישרו" טרם נערכה בדיקה כלשהי, אך אפשר לומר "אין חוששין" בניסיונות אלה. לדעתי מסתמך המחבר על כך שגירסתו בדברי רב פפא היתה "אין חוששין" בלבד, ללא תוספת הפירוש "שמא נישרו", ולכן נתאפשר לו לפרש שחשש מסוים (כגון שיימצאו שערות כשתיערך הבדיקה) אפשרי באופן היפותטי, אך רב פפא דוחה אותו. אולם המהדירה אינה ערה לקשיים האלה, והיא מוסיפה עליהם ללא צורך בהערות לשורה 231 בעמ' 113.

11 למשל, בתחילת עמ' 75 יש הפניה לפ"ג וצריך להיות פ"ד, ובתחילת עמ' 77 יש הפניה לפ"ב וצריך להיות פ"ד (ובאותה שורה יש הפניה למסכת ב"ק וצריך לומר ב"ב). וראו גם הערה 2 לעיל. בעמ' 247 הערה 21 מייחסת מהדורת "הלכות גדולות" של ע' הילדסהיימר לא' ברלינער!

נוצרים חדשים וקהילה באמסטרדם בראשית העת החדשה

רינה לוי מלמד

Miriam Bodian, *Hebrews of the Portuguese Nation: Conversos and Community in Early Modern Amsterdam*. Bloomington: Indiana University Press, 1997, 219 pp.

קורותיהם של אנושי חצי האי האיברי גורמות למבוכה שבה הזהות ממלאת תפקיד מרכזי, אם לא את התפקיד המרכזי. ספרה של מרים בודיאן הוא ניסיון מוצלח לנתח את הגישה ליהדות ואת ההתייחסות למצבם של המהגרים הפורטוגלים שהתיישבו באמסטרדם במאה הי"ז. הספר שלפנינו נכתב בסגנון בהיר, וניכר בו שהוא פרי של מחקר מעמיק.

הקהילה היהודית הפורטוגלית שבאמסטרדם נחקרה כבר בעבר ובידי אחרים מזוויות ראייה שונות, או באמצעות מחקרים ביוגרפיים על דמויות בולטות ב"אומה הפורטוגלית". תרומתה של בודיאן היא בהצגת תמונה רחבה יותר, תוך שימוש במונחים אתניים ובמונחים של הבחנה עצמית (self-perception). הקהילה הפורטוגלית היתה קהילה ייחודית, והחוקרת מראה בבירור כיצד מצאו חבריה בזהירות את מקומם בחברה, בין אם זו היתה ספרדית, הולנדית או יהודית.

המבוא מתאר בצורה מעניינת את הקהילה שנוצרה באמסטרדם, דהיינו לא רק באמצעות רשימה של התפתחויות אלא בתוספת של רשמים לגבי חיי הקהילה דאז. אפשר לערער או להתווכח על מספר פרטים קטנים בחלק המסכם את ההיסטוריה של אנושי איבריה, אבל בסופו של דבר זוכה הקורא לתיאור מקוצר ותמציתי של ההתפתחויות שגרמו לעזיבת האנושים את חצי האי האיברי ושהובילו אותם לקהילה באמסטרדם. בודיאן מסרטטת את התחלת תהליך השינויים שעברו על האנושים לאחר התיישבותם באמסטרדם, ומבחינה פסיכולוגית, מדובר בתהליך מרתק של מעבר מדיכווי לתחייה המבוסס על יצירת זהות עצמית חדשה. מעניין שבתהליך זה, המחברת גילתה נטיות בקרב הגולים לפאר ולהדר את סיפור יצירת הקהילה באמצעות סיפורים שהתאימו לצורכי האנושים.

הפרק "עיצוב הקהילה" מטפל בגישות לחזרה ליהדות. בודיאן חושפת בו את הידוע אך גם את הבלתי ידוע על האנשים החידתיים האלה. שיקולי הדעת שעמדו ביסודן של החלטות מסוימות של השבים נשארים עלומים; החוקרת מציינת את הקושי בקביעת האירועים שהשפיעו על אנוש מסוים לשוב ליהדות, שהרי אין זה קל להבחין מתי או היכן חש האנוש צורך להזדהות עם היהדות. בודיאן משתדלת לספק דוגמאות לנסיגות ולתלאות אלה, אך היא ערה לחוסר הבהירות וגם לקושי הקשורים לנושא. המחברת דנה בבעייתיות שבתיארוך ראשית התארגנותה של קהילת אמסטרדם, ומציגה באופן ברור את התמודדותם של מייסדיה עם חייהם החדשים.

מיד עם התיישבותם בהולנד היה על הפורטוגלים לפתח יחסים עם ההולנדים,

ואמנם, הפרק הבא בוחן את דרכי המהגרים. בודיאן מתחשבת בהבחנות העצמיות של בני "האומה" יחד עם הבחנותיהם של אחרים: מתי בלטו? מתי השתלבו? מה רמת הרגישות שהפגינו המהגרים במפגשם עם העולם הפרוטסטנטי? הספר מראה כי המהגרים הצליחו לפתח זהות פורטוגלית-יהודית בהולנד הקלוויניסטית, כיוון שהם כינו בכינוי "ארצות שמד" רק את הארצות שדתן קתולית.

הפרק העוסק בזיכרון האיברי ובהנצחתו מבליט את מאבקם של בני "האומה" עם עברם: מצד אחד, הם הנציחו את זכרם של האנוסים שמתו על קידוש השם, ולא שכחו אף לרגע את הסבל שעבר עליהם באיבריה; אך מצד שני, קשריהם עם חצי האי האיברי היו חזקים כל כך, שמעולם הם לא דחו את ערכי המולדת או את תרבותה. מהגרים אלה לא הותירו את גאוותם הספרדית מאחור, אלא ניסו לשמר דגמים חברתיים-אינטלקטואליים מחצי האי האיברי; גישות אלה השפיעו בצורה ניכרת על עיצוב החברה החדשה.

שני הפרקים האחרונים הם המעניינים ביותר. הראשון מתייחס לתהליך החזרה ליהדות ולמשימה הכפולה שהתמודדו עימה המהגרים: שילוב עברם ותביעתם לחזור ליהדותם. בודיאן חושפת את דרכי התמודדותם של יחידים, של מנהיגים ושל הקבוצה ככלל. היא בודקת ספרות פולמוסית וספרי הדרכה בהלכה, וגם בוחנת את הדרך הקשה שעמדה לפני אותם הגולים שהיו חסרי ידע ביהדות. הקהילה השתדלה לספק לחבריה דרך לחזור אל מורשתם הקדומה, אף שהיו שלא הצליחו לקבל על עצמם את המרות החדשה של הסמכות הרבנית. בודיאן דנה גם במוסדות העיקריים של הקהילה, ביניהם ה"מעמד" ו"החברה הקדושה למתן מוהר", ובנטייתן ל"בלעדיות" שהפגינה הקהילה הספרדית לעומת אחותה האשכנזית.

בפרק האחרון בודקת בודיאן את האפשרות להתפתחות של סולידריות אתנית בלא גבולות לאומיים או דתיים. החידוש הכרוך בטענה זו אצל הפורטוגלים הוא הגדרת המונח "אומה". המחברת סבורה שמדובר לא רק בבני "האומה" הנמצאים בתפוצות, או אפילו בספרדים אחרים; נכללים במושג [כפי שציין י' קפלן] גם נוצרים חדשים חזיים עדיין בחצי האי האיברי. בקרב "האומה" לא היתה הבחנה בין הספרדים שיצאו מארצם בעקבות צו הגירוש לבין גולים בני תקופות מאוחרות יותר. בודיאן טוענת שהגדרת "בן האומה" השתנתה לפי המצב; במונח שלפנינו הדגש הוא על "האומה הפורטוגלית" שהקהילה הזדהתה עימה.

ככלות הכול, הספר "עבריים בני האומה הפורטוגלית" הוא ניסיון לבדוק ולהרחיב נאחת ביתר עומק רשמים ורעיונות שכבר הופיעו במחקרים קודמים. יחד עם זאת, יש בו ניסיון לתפוס את מושג הזהות, המסובך ויוצא הדופן, שרווח בקרב בני "האומה". כמדומתני שבודיאן עומדת בהצלחה במשימה שהציבה לעצמה.